

A VAJDASÁGI MAGYARSÁG IDENTITÁSSTRATÉGIÁI ■

Napjainkban az identitáskutatás reneszánszát éli. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy jelen konferencián is négy szekcióban – történelmi, szociológiai/kulturális antropológiai, néprajzi és művelődéstörténeti szekció – folyik a téma tárgyalása.

Sok kutatót meglepetésként ért, hogy a globalizálódó világ egyben a nacionalizmusok újraéledésének a kora is. Azok, akik a nacionalizmust letűnt korok ideológiájának gondolták, arra alapozták feltételezésüket, hogy a globalizálódó gazdaság, a nemzetközivé váló politika, az oktatás, az elektronikus média hatására egy univerzális kultúra fog kialakulni, ami a nacionalizmus gyengülését eredményezi. Ezzel szemben láthatjuk, hogy az identitás nemzeti alapon történő újjáépítése általános tendencia a világban, ami a kutatók számára kínálkozó kutatási téma.¹

Az identitáskutatás multidiszciplináris jellegének bizonyítéka, hogy egyetlen tudomány sem tudta kisajátítani. Foglalkozik vele a pszichológia, szociálpszichológia, kulturális antropológia, történelem, szociológia. A különböző tudományok különböző módszereket használnak a téma felderítése során. A kutatási módszerek között találjuk az interjúkészítést, a résztvevő megfigyelést, a kérdőíves felmérést, tartalomelemzést.

Csepeli György a nemzeti identitást kognitív és affektív tudáskészletként írja le, amelynek elemei egymásra épülnek és egymáshoz szorosan kapcsolódnak. Alkotóelemei pedig piramisszerűen helyezkednek el, ahol a szerkezet tükrözi a társadalomban való előfordulás gyakoriságát és intenzitását. A nemzeti identitást jelképező piramis legalsó szintjén található a spontán azonosulás, amely biztosítja az egyéneknek a saját csoportjukhoz (nemzetükhöz) fűződő közelségérzetet. „Erre az emocionális alapra épülnek rá aztán a legkülönbözőbb attitűdök, késztetések, értékek és ideológiák, amelyek szervezik az identitásunkat.”²

Az egyén identitásának kialakulásával elsőként a szociálpszichológia foglalkozott. G. H. Mead megállapította, hogy az én fejlődése társadalmi interakciókon keresztül történik, és nagy hatással van rá a társadalmi környezet. Az „én” egyik része a nemzeti azonosság-tudat vagy nemzeti identitás, amely egyénen-

ként különböző intenzitással nyilvánulhat meg a cselekedetekben, attitűdökben, viszonyulásokban. Ahhoz, hogy a nemzeti identitás kialakuljon elengedhetetlen, hogy az egyén valamilyen viszonyt (lehetőleg pozitív viszonyt) alakítson ki a saját csoportjához. A nemzeti identitását szocializáció során sajátítja el az ember, amely végigkíséri az egyén fejlődését egészen az óvodás kortól, az általános iskolán át a középiskoláig. A kezdeti szakaszban elsajátítja a gyermek a nyelvet, a kulturális beágyazódásokat, attitűdöket, viselkedésmintákat. A legfontosabb mintaadó ebben a korai szakaszban a szülő és a szűkebb környezet. Egy kisebbségben élő személynek nagyon fontos az a szakasz, amikor a szocializációba bekapcsolódnak a kortárs csoportok: óvoda, iskola.

T. Mirnics Zsuzsa kifejti, hogy kisebbségben élők esetében az attitűdök átvétele is más módon alakul, mert a tapasztalatok köre komplexebb. Próbára teszi a gyermeket az, hogy a többséghez viszonyítva származása és kultúrája eltérő, főleg akkor, ha ellentét is feszül a többségi és kisebbségi kultúra között.³

A kisebbségi és többségi léthelyzet pszichológiai megélése alapvetően különbözik, eltér egymástól. E különbséget befolyásolja a szociális-kulturális tér tágassága, a kulturális környezet sajátossága illetve a kulturális és nemzeti identitás komplexitási és feszültségi foka⁴. A kisebbségi lét jellemzője, hogy a haza, mint a saját csoport élettere és a nemzeti identitás különválik. A haza nem kap olyan fontos szerepet az egyének identifikációjában, mivel megszűnik annak érzelmi dimenziója, és inkább egy területi fogalom lesz.

A szórvány identitás magyarázatakor Bodó Barna is a társadalmi környezet fontosságát hangsúlyozza és megjegyzi, hogy a kisebbségi csoporthoz tartozók identitásának néhány fontos eleme nagyban eltér a többségi kultúrától, aminek köszönhetően „az egyén nem a kulturálisan egységes közeg biztosította természetességgel kapcsolódik be a helyi közösség életébe, hiányzik a más esetekben eleve adott egység. A közös alap hiánya értelmezési és viszonyulási zavart okoz, minek folytán az egyén nem kap(hat)ja meg a közösség részéről azokat a közvetlen élményeket és impulzusokat, amelyek viszonyítanak, kapcsolati hálót teremtenek. A kapcsolatszegénység, az értelmezési különbségek miatt a másság társadalmi nyomásként nyilvánul meg, aminek a vállalása tudatosságot feltételez. A kapcsolatok természetessége helyébe a sajátos jegyek és helyzetek tudatos vállalása lép”.⁵

Megvizsgálva az Örkény Antal által meghatározott spontán érzelmi azono-

sulást, amely a nemzeti kötődés elsődleges szintje, láthatjuk, hogy a kisebbségi csoportnál másképpen alakul ki, mint a többségi csoportnál. A spontán érzelmi azonosulás teremt meg az egyén számára a közelségérzetet a nemzet tagjai által definiált csoporthoz. Ennek egyik mutatója az egyének vonzódásának intenzitása saját legszűkebb illetve tágabb környezetükhöz.

A nemzettudat változását vizsgáló, 2003-ban Magyarországon végzett kutatás kimutatta, hogy az országhoz valós szoros érzelmi kötődés jellemzi a magyar közvélekedést. Ez nemcsak abban mutatkozott meg, hogy Magyarországot magukhoz közelinek érzik az emberek, hanem az alacsony migrációs hajlandóságban is megnyilvánul.⁶

Lázár Zsolt és Dušan Marinković 2002-ben vajdaságiak helyi, regionális és globális identitását vizsgálták. A kutatás kimutatta, hogy a megkérdezett magyarok (hasonlóan a horvátokhoz) leginkább Vajdasággal, illetve a saját településükkel tudnak azonosulni. Ez tekinthető tehát a spontán érzelmi azonosulásnak, ami a piramisszerkezet alapját képezi, és erre épül az identitás többi eleme. A harmadik helyen a szubrégióval (Bácska, Bánát, Szerémség) való azonosulás áll, amit az Európa követ. Meglehetősen gyenge kötődést mutat a Szerbiával való azonosulás. És végül a legkisebb identifikációs erővel bíró tájegység a Balkán.⁷

1. táblázat. A vajdasági magyarság tájegységekhez való kötődése

Vajdaság	51,6 %
Lokális kötődés	51,2 %
Szubrégió (Bácska, Bánát, Szerémség)	33,1 %
Európa	27,9 %
Szerbia	10,7 %
Balkán	4,1 %

Jovan Komšić 2003-ban végzett kutatása alapján írja, hogy a helyi kötődés leginkább a nemzeti kisebbségekre jellemző (Szerbiában), és szembevetendő az

országgal való azonosulás teljes hiánya vagy nagyon gyenge mivolta.⁸

Hasonló eredményeket kapott Hódi Sándor is egy kilencvenes évek végén végzett kutatás során: a kisebbségiek „sokkal jobban ragaszkodnak a szülőföldjükhöz, ahhoz a környékhez, ahol élnek, az országhatár felőlük akár el is vándorolhat, mint ahogyan ez már több ízben meg is történt.”⁹

A *MOZAIK2001* ifjúságkutatás is kitért a vajdasági fiatalok identitásának vizsgálatára. A kutatás során elsődleges és másodlagos identitást különböztettek meg.

2. táblázat. A vajdasági magyar fiatalok elsődleges és másodlagos identitása

	Elsődleges identitás	Másodlagos identitás
Vajdasági magyar	56	26
Magyar	28	29
Jugoszláv állampolgár	9	27
Európai	7	12

Ha megnézzük, hogy az elsődleges identitásként mit választottak a magyar fiatalok, láthatjuk, hogy 84 százalékuk magyarnak vallja magát, de 56 százalék fontosnak tartja kihangsúlyozni, hogy vajdasági magyar. A „vajdasági magyar” kifejezés a „magyarországi magyarral” szembeni meghatározás. Ez is bizonyítja, hogy a spontán azonosulás során a vajdasági magyarok számára Vajdaság nagy identifikációs erővel bír Magyarországgal szemben. Azt is fontos itt megjegyezni, hogy a spontán identitás nemcsak a területhez, hanem csoporthoz való közelséget is kifejezi. Egy kutatás témája lehetne, hogy a vajdasági magyarság hogyan viszonyul a környezetében élő más nemzetiségű emberekhez,

illetve, hogy a magyarországi magyarokat mennyire érzi magához közel.

Manuel Castel megállapította, hogy szociológiai szempontból minden identitás konstruált identitás. Az identitás társadalmi létrehozása mindig egy hatalmi térben történik. A fontos kérdések, hogy az identitások hogyan, miből, ki által konstruálva és mi célból jönnek létre. A „miből?” kérdésre a szerző a következőket írja: történelem, földrajz, biológia, produktív és reprodukív intézmények, kollektív memória, személyes képzeletvilág, hatalmi berendezkedés. A „hogyan?” és a „ki által?” kérdésre válaszolva írja, hogy az egyének, a társadalmi csoportok és a társadalmak újra feldolgozzák, újraértelmezik az identitás előbb felsorolt alkotóelemeit. A identitás létrehozásának célját tekintve három különböző identitást különböztet meg a szerző:

1. Legitimáló identitás: a társadalom domináns intézményei alakítják ki.
2. Rezisztens identitás: a hatalom által leértékelt vagy megbélyegzett szereplők hozzák létre, és ezzel az ellenállás és túlélés bástyáit építik.
3. Projektidentitás: a társadalom szereplői új identitást építenek újraértelmezve helyzetüket a társadalomban, és a társadalom szerkezetének megváltoztatására törekednek.

A szerző szerint a mai társadalmakban a rezisztens identitás a legfontosabb identitásépítési stratégia, mivel „létrehozza a kollektív ellenállás formáit az egyébként tűrhetetlen elnyomás ellen, rendszerint olyan identitások alapján, amelyeket láthatólag azonosítható történelmi, földrajzi vagy biológiai adottságok határoztak meg tartós érvénnyel, megkönnyítve a lényeg kiemelését az ellenállás megszgyéinek alapján.”¹⁰

Castels rezisztens identitásmeghatározása értelmezhető a vajdasági magyar identitásra is, hiszen itt is egy bonyolult hatalmi mezőben létrejövő identitásról beszélhetünk, melynek szereplői megpróbálják a saját érdekük alapján alakítani az identitást. A hatalmi mező szereplői a Szerbia Köztársaság, a szerb többségi társadalom, a magyar kisebbségi társadalom, a Magyar Köztársaság és a magyar közélet. Mindegyik szereplő a saját érdekét szem előtt tartva próbálja jogszabályaival, elvárásaival, kisebbségi politikájával befolyásolni a vajdasági magyarság identitását.¹¹

Elérkeztünk a különböző identitásstratégiákhoz, melyeket egy kisebbségi társadalom tagja választhat. Talán szerencsésebb lenne azt mondani, hogy

amelyekbe belekényszerül, hiszen számtalan egyéni kívüli társadalmi tényező befolyásolja a választott stratégiát. A fentebb említett erőternek (a többféle elvárásnak) köszönhetően a vajdasági magyar identitás változik időben és térben. Az időben való változást a hatalmi tér szereplőinek aktuális helyzete alakítja, míg a térben történő változás esetében az identitás szituatív jellegére gondolok: különböző helyzetekben különböző identitásstratégiát választhatunk, alkalmazhatunk.

Breakwell brit szociálpszichológus szerint fenyegetett identitásról akkor beszélünk, „amikor az egyén identitásfolyamatai (az új komponensek felvételére irányuló asszimiláció és az így kialakuló struktúrához való akkomodáció, valamint a régi és új identitástartalmaknak jelentést adó értékelés) nem felelnek meg az identitást szabályozó alapvető elveknek, a kontinuitásnak, a személy elkülönültségének és az önbecsülésének.”¹²

A fenyegetett identitással való megküzdésre négy stratégiát különít el. A küzdelem három szintéren zajlik:

- interpszichikus szinten, az egyén megpróbálja feldolgozni fenyegetettséget (kognitív és érzelmi szinten egyaránt), és az értékrendszere megváltozik;
- interperszonális szinten négy megküzdési stratégiát különít el a szerző: elszigetelődés, negativizmus, észrevétlenné válás és a fenyegetésnek való behódolás;
- csoportközi stratégiák az identitás társadalmi kontextusának megváltoztatására törekednek: önsegítő csoportok, nyomásgyakorló csoportok, öntudatra ébresztő csoportok.

Foglalkozunk kicsit részletesebben az interperszonális stratégiákkal:

1. Negativizmus

A negativizmus stratégiája a fenyegetéssel való szembezállást jelenti. A közvetlen konfrontálódást azokkal, akik fenyegetik az egyén identitásának kontinuitását, elkülönültségét, önbecsülését. A hétköznapokban ezeket az embereket szokták „bajkeresőknek”, „indulatosnak”, esetünkben „magyarkodónak” nevezni.

2. Elszigetelődés vagy izoláció

Ez a stratégia passzív stratégia olyan értelemben, hogy az egyén elszigeteli magát a környezetétől, minimálisra csökkenti a interakciót másokkal annak érdekében, hogy elkerülje a visszautasítással, a szájalommal és az agresszióval való konfrontálódást. Az egyénnek az önbecsülését támadja meg a fenyegetettség, és egyfajta menekülésként választja az elszigetelődés stratégiáját.

3. Passing vagy észrevétlenné válás

Akkor beszélünk erről a stratégiáról, ha az egyén számára lehetetlen a társadalmi mobilitás és egy csoporthoz való tartozás anélkül, hogy saját eredeti csoport-hovatartozását ne rejtegetné. Ez a stratégia a legtudatosabb, mert az egyénnek fontos döntést kell hozni (feladni eredeti csoport-hovatartozását), és akkor lehet hatékony, ha az új csoporthoz tartozás társadalmi következményei kellemesebbek, mint az eredeti, fenyegetettséggel teli helyzet.

4. Fenyegetésnek való behódolás

Az ezt a stratégiát követő személy felismerte és elfogadta azt a szabályt, amely meghatározza számára, hogyan kell viselkednie a fenyegetett helyzetben. Kidolgoz egy elvárt szerepet, amely megfelel a környezet által támasztott elvárásoknak. A behódolt személy teljesen elfogadja a társadalomban számára kijelölt helyet és státust.

A Gereben Ferenc által a kilencvenes évek közepén végzett felmérés kitért a határon túli magyarok nemzeti identitására is. Nyílt kérdésben tették fel a kérdést a kutatás alanyainak és kategorizálták a kapott válaszokat. A következő eredményeket kapták.

3. táblázat. A vajdasági magyarság identitás szerkezetének motívumai

Válaszmotívumok	Vajdaság
Nincs semmilyen válasz	2,2
Nincs érdemi válasz (nem tudja stb.)	2,8
Rossz érzés, semmi jót nem jelent (elszenvedő attitűddel)	4,7
Közömbös, semmi különös (mindegy, mi vagyok stb.)	10,9
Természetes adottság	20,6
Tartozni egy szűkebb közösséghez (családhoz, településhez, tájhoz stb.)	2,5
Tartozni egy tágabb közösséghez (etnikumhoz, nemzethez, hazához stb.)	4,1
Anyanyelv, nyelvi összetartozás	13,1
Kulturális, történelmi hagyomány, (vallási) szokások, sajátos gondolkodásmód	13,7
Büszkeség, önérzet	13,4
Egyéb pozitív jellegű érzés (öröm, boldogság, hazaszeretet stb.)	29,4
„Itt élned, halnod kell” („Itt születtem, itt kell meghalnom” stb.)	7,5
Feladat, felelős cselekvés, az áthagyományozás kötelezettsége	8,8
Nehézségek, hátrányos helyzet vállalása, harc a fennmaradásért	15,0
Együtt	148,7
N=	320

Ha megpróbáljuk besorolni a fenti identitásmotívumokat a Breakwell által felvázolt identitásstratégiák mögé, láthatjuk, hogy csak részben tudjuk megtenni, mert például a valóságban az elszigetelődést illetve a láthatatlanságot választók rejtve maradnak a kutatás során. A negativizmus esetében valamivel könnyebb dolgunk van, de nem feltétlenül mindenki „bajkeverő” és „magyarodó”, akit ebbe a kategóriába sorolok.

Negativizmus	Büszkeség, önérzet	13,4
	„Itt élned, halnod kell”	7,5
	Nehézségek, hátrányos helyzet vállalása, harc a fennmaradásért	15,0
	Összesen	35,9

Elszigetelődés	Rossz érzés, semmi jót nem jelent	4,7
	Tartozni egy szűkebb közösséghez	2,5
	Összesen	7,2

Behódolás	Közömbös	10,9
	Természetes adottság	20,6
	Tartozni egy tágabb közösséghez	4,1
	Összesen	35,6

A fenti adatok természetesen csak becslések, mivel az identitásmotívumok többféleképpen is értelmezhetőek, több stratégia mögé is felsorakoztathatók. A láthatatlanságba burkolózók az asszimiláció egy olyan szintjén vannak, ahol nem láthatóak az ilyen kutatások számára, mivel ők saját döntés alapján tagadták meg eredeti „saját csoportjukat”, és a minél jobb beilleszkedés érde-

kében tagadják vagy titkolják eredeti származásukat.

Engedjék meg, hogy ne befejezzem az előadásomat, hanem nyitva hagyjam egy kutatás előtt, amely a vajdasági magyarság identitásstratégiáit a breakwelli modell szerint feltérképezi, külön kitérve arra, hogy mely társadalmi tényezők befolyásolják a választott stratégiákat és azok sikerességét.

IRODALOMJEGYZÉK

Ablonczy Balázs 2007. Őrzők. A többes identitás stratégiái. *Századvég*, 1. sz. 63–79.

Bindorffer Györgyi 2007. *Változatok a kettős identításra*. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Bodó Barna 2003. Identitás és szórványdiskurzus. *Kisebbségkutatás*, 12. évf. 2003. 2. sz. 384–397.

Ventos, Rubert de 2006. Nációk és nacionalizmusok a globalizáció korában: képzeletbeli közösségek vagy közösségi képzetek? In Castells, Manuel: *Az identitás hatalma*. Gondolat – Infonia.

Erős Ferenc 2001. *Az identitás labirintusában*. Budapest, Janus – Osiris.

Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest, Osiris – MTA Kisebbségkutató Intézet.

Hódi Sándor 1992. *A nemzeti identitás zavarai*. Újvidék, Forum Könyvkiadó.

Hódi Sándor 2003. Nemzeti önkép. Tóthfalu, Logos Grafikai Műhely.

Komšić, Jovan 2003. Istorijsko-etnički rascepi i politička pregrupisanja u Srbiji. In *Osnovne linije partijskih podela*. Beograd, Friedrich Erbert Stiftung – IDN.

Lazar, Žolt– Marinković, Dušan 2003. Regionalni, lokalni i globalni identitet Vojvodana. *Sociologija*, 2. sz. 155-166.

Mirnicz Zsuzsanna 1998. A szociális tér fogalmi különbségei kisebbségi és többségi mintánál. *Üzenet*, 1998.

Pataki Ferenc 2001. *Élettörténet és identitás*. Budapest, Osiris.

Papp Richárd szerk. 2007. *Délvidék/Vajdaság – Társadalomtudományi tanulmányok*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.

Örkény Antal 2006. *A magyar nemzettudat változásai az elmúlt évtizedben*. 2006. 04. 28.

http://www.szochalo.hu/uploads/media/orkenyantala_magyar_nemzettudat

_valtozasa.pdf

Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László – Nemeskéri István (szerk.) 2002.

MOZAIK 2001 Gyorsjelentés – Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.

T. Mirnics Zsuzsanna 2001. Hazától hazáig. A Vajdaságban és Magyarországon tanuló vajdasági magyar egyetemi hallgatók életkilátásai és migrációs szándékai. In Gábrityné dr. Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa: *Fészekhagyó vajdaságiak. Tanulmányok, kutatások, statisztikák.* Szabadka, MTT, /MTT Könyvtár, 4./, 163–204.

Tóth Kinga Dóra 2007. A kisebbségi és többségi identitás viszonyának lehetséges mintázatai. *Századvég*, 1. sz. 37–63.

¹ Ventos 2006, 55.

² Örkény 2006, 9.

³ T Mirnics 2001, 165.

⁴ Mirnics 1998.

⁵ Bodó 2003, 3.

⁶ Örkény 2006, 12.

⁷ Lazar 2003, 161.

⁸ Komšić 2003

⁹ Hódi 2003, 75.

¹⁰ Castells 2006, 32.

¹¹ Ezt a kérdéskört vizsgálta Pataki Ferenc *Nemzetkarakterológia – nemzeti identitás – nemzeti narratológia* című tanulmányában. „A Bibó által emlegetett állandó »egzisztenciális fenyegetettség« egyúttal a nemzeti identásra nehezedő nyomást is hol kirívóbb, hol lappangó fenyegetettségét is magában rejti. A tartós kisebbségi sors és még inkább a nyílt erőszak, a fizikai elűzés vagy a megsemmisítés fenyegető veszedelme akuttá teszi az identitás megóvása feletti aggodalmat és szorongást. Ilyenformán elkerülhetetlenek lesznek a védekező, megőrző-fenntartó és nyomást gyakorló, erőszakhoz folyamodó, uralgó identitás konfliktusai. Időről időre betokozódhatnak ugyan, de alkalmas pillanatban – mintha semmiből tűnnének elő – riasztó hevességgel fellobbanhatnak.” Továbbá megállapítja, hogy „időszerű kutatási téma, hogy „milyen történeti helyzetek idézik elő a nemzeti identitás aktualizálódását és felfokozott működését [...] A nemzeti identitás egyik ér-

dekes sajátossága a rejtett-lappangó fennmaradás és hagyományozódás. De valahányszor napirendre kerül a nemzetállamok kialakulása, s az esély kézzelfogható közelségbe kerül, a nemzeti érzület tartós kihívottság és aktualizáltság állapotába jut.” (421.) Ennek okaként az erőszakos asszimilációt, a tömeges kettős identitás esetében valamelyik fenyegetettségét, illetve az interetnikus viszonyok elmérgesedését jelölte meg.

¹² Erős 2001, 76.